



Aan: Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Postbus 20901
2500 EK Den Haag

Via e-mail en reguliere post

Geachte mevrouw Schouten,

Al jaren wordt er gesproken over de agrarische sector op Bonaire. En dan met name over het ontbreken ervan. Termen als “*zelfvoorzienend, armoedebestrijding, werkgelegenheid en kostenbesparend*” worden vaak gebruikt bij dit dossier. Toch zien we nog steeds dat de primaire sector niet van de grond komt. De redenen zijn divers en stuk voor stuk aan te pakken. De sleutel tot succes ligt op Bonaire zelf en daarbij dient Nederland wel degelijk een belangrijke rol in te nemen. De Kamer van Koophandel en Nijverheid Bonaire (hierna: KvK) is van mening dat er een gestructureerde aanpak dient te komen ter ontwikkeling van de agrarische sector op het eiland. Hieronder treft u kort ons voorstel aan waar we graag samen met uw ministerie over door willen praten.

Doel voor de toekomst

Een concreet doel om naar te werken dient het uitgangspunt te zijn. Zorgen voor een structurele en duurzame oplossing die past binnen de huidige maatstaven en die ook aansluit op de lokale gebruiken en omstandigheden. Geen grootschalige kassen of massaproductie op het eiland (zoals het Westland in Nederland), maar een professionele agrarische sector die aansluit op het landschap en die aansluiting zoekt bij andere sectoren (toerisme bijvoorbeeld).

Om te komen tot zo'n succesvolle sector is allereerst een duidelijke structuur en opzet nodig. Daarna komt pas de vraag aan bod wie er aangehaakt dient / dienen te worden voor de concrete invulling van de structuur en wat je specifiek wilt gaan verbouwen?

Uitdagingen

Het doel zoals hierboven omschreven klinkt simpel. In de praktijk blijken echter tot op heden deze uitdagingen een onoverkomelijke bottleneck te zijn. De reden hiervoor is eenvoudig: de opzet van de sector is veel té politiek gemaakt. Er is geen lange termijnvisie en er zijn veel te veel randvoorwaarden bij betrokken. Er is een POP-programma¹ ontwikkeld dat inmiddels in de laatste fase is beland. Dit programma heeft er niet toe geleid dat de structuur is aangepast of dat er een sector is ontstaan die zich kan gaan ontwikkelen. De KvK adviseert terug te gaan naar het begin, namelijk het concreet in kaart brengen waarom we deze sector nodig hebben en wat er nodig is om het op te zetten. Daarna komt pas de inhoudelijke vraag aan de orde wie er betrokken dient te zijn bij de uitoefening.

Waarom KvK?

Welke methode past nu wel of juist niet op het eiland? Dit laatste is geen taak voor de KvK, we zijn immers niet inhoudelijk onderlegd om te bepalen wat wel en wat niet gaat werken hier. Ons gaat het om de fundering die gelegd moet worden, een goede duidelijke structuur die weggehaald moet worden uit het politieke speelveld. Alleen dan krijg je een sector die opgezet wordt ten dienste van het algemeen belang; waarvan de burger van Bonaire kan gaan profiteren en waarmee je kan gaan werken aan een meer zelfvoorzienende houding. Dát stimuleert vervolgens weer de economische ontwikkeling van het eiland waarbij je uitkomt bij de rol en betrokkenheid van de KvK.

¹ Plattelands Ontwikkelings Programma (2014)

Voorstel

De KvK stelt voor om te beginnen met het bepalen van een stuurgroep van drie personen: een namens het OLB, een namens het Rijk en een namens de KvK. Deze drie partijen gaan met elkaar -op gelijke voet- de essentiële elementen bepalen: waarom willen we deze sector ontwikkelen en welke inrichting moeten we kiezen? Daarbij zijn locatie, transparantie en duurzaamheid wezenlijke onderdelen. In de structuur zitten ook vraagstukken van grond, water en energie. Wat moet je doen als gemeenschap om deze sector te kunnen laten groeien? Waar moet je (tijdelijk) stimuleren, waar moet je subsidiëren (denk aan water, voorrang bij grondaanvraag onder bepaalde voorwaarden, etc).

Pas wanneer de structuur rond is ga je over naar de volgende stap: de inhoud. Er dient een projectleider te worden aangesteld die gaat vaststellen hoe die inhoud eruit moet komen te zien. Wie betrek je en waarom? Wat voor toegevoegde waarde ga je krijgen als je kiest voor een bepaalde vorm binnen de agrarische sector (kiezen we voor land- of tuinbouw, veeteelt of een combinatie)? Zijn bepaalde gebieden wel of niet geschikt hiervoor en wat zijn de voor- en nadelen om het te ontwikkelen?

De stuurgroep is, naast het bepalen van de structuur ook verantwoordelijk voor de duurzaamheid van de ontwikkeling. De kennis die vrijkomt dient geborgd te worden in een database / kenniscentrum. Zodoende kun je deze later weer gebruiken bij andere projecten, beginnende boeren, etc.

Slechts als je begint bij het opzetten van de juiste structuur, zonder te kijken naar de inhoud of naar welk bedrijf wel of geen goed verhaal heeft, kun je in onze ogen komen tot het werkelijke doel voor de toekomst: het opzetten van een goede en stabiele sector die zorgt voor banen en meer zelfredzaamheid. En dan ben je bezig met het algemeen belang van het eiland.

Afsluiting

Op dit moment zijn er veel initiatieven vanuit verschillende hoeken. Alle projecten zien er goed uit en beloven Bonaire een gouden toekomst. Maar het blijft moeilijk om te bepalen wat de beste keuze is voor het eiland, omdat de inrichting niet in orde is. We moeten gezamenlijk zorgen dat de inhoud pas wordt behandeld als de structuur aanwezig is en iedereen praat over hetzelfde. Dat dit geen gemakkelijke opdracht is zal duidelijk zijn. Het OLB is op dit moment niet in staat om dit zelf op te pakken, noch de samenwerking aan te gaan op dit vlak. Vandaar dat we, mede in het kader van de verdeling van de regio-envelop, deze brief met concrete voorstellen aan u sturen. Door een gerichte samenwerking op dit vlak kunnen we de negatieve balans op dit belangrijke dossier ombuigen naar iets positiefs.

Met vriendelijke groet,



H.H.M. Groot
Voorzitter



D.V. ter Burg
Directeur

cc. (via e-mail)

- Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: dhr. R. Knops

Bijlagen:

- Randvoorwaarden voor succesvolle structuur Agrarische sector
- Voorstel structuur van samenwerking

Randvoorwaarden die nodig zijn om het doel te bereiken²

Om de agrarische sector succesvol te kunnen ontwikkelen op Bonaire zijn er diverse randvoorwaarden die in ogenschouw genomen moeten worden. We spreken hier over grond, water en energie.

Grond

Er is voldoende grond voor agrarische doeleinden beschikbaar op het eiland. Dit is terug te vinden in het Ruimtelijk Ontwikkelingsplan Bonaire (ROB).³ De beschikbaarheid en uitgifte van gronden wordt door de overheid bepaald via de directie Ruimte en Ontwikkeling (R&O). Deze directie bepaald wie welk stuk grond krijgt en tegen welke voorwaarden. De criteria om in aanmerking te komen voor een perceel zijn niet duidelijk, zo blijkt uit gesprekken met veel ondernemers die willen starten in deze sector. Dit leidt tot frustratie, verlies van geïnvesteerd geld, tijd en energie en uiteindelijk vertrek van het eiland. Naast de erfpachtgrond is er nog een andere optie, namelijk aankoop van grond via particuliere weg (dit omvat ook koop van erfpachtgrond overigens), maar de prijzen die hiervoor worden gevraagd zijn vaak veel te hoog ten opzichte van het redement voor een investeerder. Deze optie is zelden haalbaar.

Aangewezen gebieden

Je kan Bonaire grofweg in vier gebieden verdelen wanneer het aankomt op de primaire sector en de ontwikkeling daarvan. Deze gebieden hebben allemaal de kwalificatie van Agrarisch in het ROB en dus zitten daar weinig tot geen obstakels. De volgende gebieden zijn er.

LVV

Het LVV-terrein is zeer geschikt voor de uitoefening van agrarische doeleinden. De grond is vruchtbaar (in het verleden zijn er langdurig gewassen op verbouwd) en er is zo'n 30 hectare beschikbaar. Daarnaast is het afgeschermd, er is volop water aanwezig en ook energie is voorhanden. Het probleem op dit moment met het LVV-terrein is dat het een politieke speelbal is geworden. Jaarlijks gaat er volgens de begroting ruim 900.000 USD naar de LVV toe, er staan ruim 20 personen op de loonlijst, maar er is nauwelijks tot geen output die het LVV genereert. Een hervorming en loskoppeling van de politiek is een vereiste voor een beter gebruik van dit agrarisch gebied.

Veel huidige ondernemers en investeerders verzoeken om een stuk grond bij het LVV-terrein van Bonaire. Meerdere ondernemers komen specifiek voor deze vraagstukken bij de KvK terecht en geven aan (veel) geld en energie in plannen en voorbereidingen te hebben gestoken, maar zonder concreet zicht op resultaat. Toezeggingen worden er meer dan eens gedaan, maar concrete besluiten worden niet genomen. Het resultaat is vaak dat deze ondernemers / investeerders hun verlies nemen en met hoofdpijn het eiland verlaten. Met alle risico's van negativiteit richting collega-ondernemers en/of – investeerders (en dit werkt door!). De afgelopen jaren is er vanuit een MOU⁴ tussen het OLB en van het Ministerie EZK gewerkt, onder andere door uitvoering van het POP-programma. In de MOU was ondermeer opgenomen dat het LVV los gekoppeld diende te worden van de overheid van Bonaire. De taken van de LVV zouden moeten worden overgebracht naar een andere, nog op te richten entiteit. Tot op heden is dit niet gerealiseerd.

De KvK constateert dat deze MOU en aanpak in de afgelopen jaren niet heeft geholpen om het probleem van het LVV-terrein op te lossen. Alleen door een gerichte aanpak met onafhankelijke organisaties is het mogelijk om te komen tot een voor het eiland bruikbaar agrarisch gebied.

Bara di Karta, Rincon, Punta Blanku-regio

Gebieden aan de Oostkant van het eiland die bestemd zijn voor agrarische doeleinden. Er is nauwelijks bebouwing aanwezig en dus zijn er goede mogelijkheden om deze gebieden vanuit een coöperatieve gedachte te ontwikkelen. Uitgezocht moet worden welke gronden beschikbaar zijn vanuit de overheid. Elk gebied of regio kan zich vervolgens richten op een bepaalde behoefte van agrarische producten. De

² Visie KvK geformuleerd na gesprekken met stakeholders op en buiten het eiland

³ <http://bonairegov.nl/sites/default/files/uploads/Totaalkaart%20vastgesteld%20ROB.pdf>

⁴ Memorandum of Understanding

gebieden liggen afgezonderd van de bebouwing, dicht bij de kust. Gronden dienen bewerkt te worden om de vruchtbaarheid te vergroten. Vanwege de afgezonderde positie is er niet snel kans op overlast (stank bijvoorbeeld). Water en energie moeten aangelegd worden; eventuele combinatie met duurzame methoden (via molens, reversed osmose etc).

Water

Dé bottleneck voor het eiland op dit moment is het gebrek aan goedkoop water. Er is genoeg, maar de kosten voor water zijn gigantisch. Er zijn op Bonaire verschillende soorten water beschikbaar tegen verschillende tarieven:

- (schoon) leidingwater \$4,50 m³ (geleverd per truck). Nadeel van deze wijze van transport is het gebrek aan voldoende trucks (trucks kunnen wel langskomen, maar niet meerdere keren per dag. Voor een bedrijf van enige omvang is er dan onvoldoende water beschikbaar om te kunnen overleven).
Naast de truck is het ook mogelijk om leidingwater via een leiding te krijgen. Deze dient dan wel in veel gevallen nog aangelegd te worden. De kosten hiervoor zijn \$53.05 USD per strekkende meter (dit is de maximale prijs die WEB Bonaire N.V. vanuit ACM mag doorrekenen). Dit is vaak een veel te hoge investering voor het rendement van de ondernemer. Zie de volgende pagina voor aanvullende tekst en een tabel die meer inzicht geven in de kosten voor de landbouw bij gebruik van leidingwater.
- Kloakawater (gezuiverd rioolwater). Bijna net zo duur als leidingwater aangezien het per truck geleverd dient te worden. Zie op de volgende pagina (blauwe tekstvak) een nadere uiteenzetting van de problemen bij de rioolzuivering op dit moment. Het beheer van dit water is in handen van WEB Bonaire N.V. Zij hebben echter weinig tot geen zeggenschap over de verspreiding (uitbreiding van aantal tankwagens bijvoorbeeld).
- Grijs water (regenwater dat wordt opgevangen). De regentijd in Bonaire is al lang niet meer wat het geweest is en het is de laatste jaren droger en droger aan het worden. Wanneer het regent dan is dat zo hard en hevig dat dit ook weer schade oplevert aan gewassen en gebouwen. Dit water is gratis, maar dient wel opgevangen te worden. Systemen die hiervoor gebouwd dienen te worden zijn duur, zeker als je nagaat dat het veel minder frequent regent. Doordat het minder frequent en langdurig regent is de bodem op veel plaatsen droog. Dat betekent dat we zorgvuldig om moeten gaan met wat we met deze bodem doen. Daarnaast dat we voorzichtig dienen te zijn op plekken vlakbij de kust, aangezien vervuild water gemakkelijk de zee in kan spoelen. Door het water langs beplanting (van land- en tuinbouw) te laten lopen worden schadelijke stoffen door de wortels van de plant opgenomen (die dat als bron van energie gebruikt). Beter voor de plant, beter voor het rif, beter voor het eiland!
- Brak water. Bonaire kent vele putten en deze zijn in de loop der tijd veranderd van zoete waterbronnen, naar brakke waterbronnen. Door technieken (o.a. toegepast door Zilt Proefbedrijf uit Texel) zijn er voldoende voorbeelden van gewassen die kunnen groeien op dit brakke water. De putten zijn er op veel plekken al en kunnen gebruikt worden. De vraag blijft wat de onttrekking van dit water aan de grond gaat doen voor de mate van brakheid van het water (wordt het zouter door de continue ondergrondse stroom van zout water?). Onderzoek dient te worden gedaan (bijvoorbeeld door de Universiteit van Wageningen) om te zien wat voor invloed het heeft op het water- en grondstelsel op het eiland.
- Ontzilt water / reversed osmoses. Gebruik maken van de grote hoeveelheid zout water en dit om te zetten in zoet / brak water voor gebruik op het land. De kosten zitten hem hier sterk in de aanschaf van machines / molens om het water te ontzilten. Een dure oplossing maar wel duurzaam en voor grootschalig gebruik. Deze methode wordt nu ook al door WEB Bonaire N.V. toegepast voor de productie van drinkwater.

De KvK heeft geen oordeel omtrent welke vorm van irrigatie het beste is. Wel dient er te worden vastgesteld dat het succesvol inrichten van de agrarische sector valt en staat bij goedko(o)p(er) water om te irrigeren en/of te sproeien. Vanwege de grote hoeveelheden water die nodig zijn is het zaak om hiervoor een duidelijk doel te stellen en het gemeenschappelijke belang voor ogen te hebben. Zonder

goedkoop water is het haast niet mogelijk om succesvol een bedrijf in de agrarische sector te beginnen en de prijzen voor de producten in de supermarkt realistisch te houden. Daarnaast is het gecoördineerd aanleggen van waterleidingen (met verschillende tappunten) naar de gebieden die voor agrarische doeleinden worden gebruikt noodzakelijk. Dit is in het belang van de gemeenschap en zou niet door de ondernemers zelf moeten worden bekostigd. Hierdoor zorg je voor een impuls aan de op te richten agrarische sector.

Een positieve ontwikkeling voor de land- en tuinbouw is de verandering van de prijsopbouw van leidingwater die recent is veranderd. Dit is gunstig voor de landbouw, met een vast tarief van 3,76 per m3 plus een vastrecht tarief afhankelijk van het type aansluiting. Vooropgesteld; dit is niet goedkoop om landbouw te bedrijven en zal door boeren en tuinders in de prijs van producten moeten worden verwerkt. Het is echter een zeer grote verbetering ten aanzien van het vorige tarief.

Helaas is alweer sprake dat het eerder geldende progressieve watertarief weer wordt geïntroduceerd (recent bericht op Bonaire.nu waar Minister Wiebes dit nadrukkelijk voorsteld).⁵ Verandering van het stelsel betekent dat water voor boeren en tuinders onwaarschijnlijk duur gaat worden.

In het onderstaande rekenvoorbeeld is de vergelijking gemaakt voor 20 m3 water volgens oud en nieuw tarief. 20 m3 is ongeveer nodig om 5000 m2 van 4 liter water per m2 te voorzien. Veel gewassen gebruiken ca 4 liter water/dag/m2 of meer.

Rekenvoorbeeld; vergelijking 20 m3/dag -> ca. 600 m3/maand					
Maandtarief	WEB water	prijs/m3	2014	WEB water	2018
0-4/m3	4	\$ 0,69	\$ 2,76	nvt	nvt
4-7/m3	3	\$ 2,81	\$ 8,43	nvt	nvt
7-10/m3	3	\$ 4,42	\$ 13,26	nvt	nvt
10-12/m3	2	\$ 7,42	\$ 14,84	nvt	nvt
12- meer/m3	588	\$ 9,42	\$ 5.538,96	\$ 3,764	\$ 2.258,40
vastrecht 1/2"		\$ 7,00	\$ 7,00		\$ 7,00
TOTAAL:			\$ 5.585,25		\$ 2.265,40
Verschil per Maand;			\$ 3.319,85		
Verschil per jaar			\$ 39.838,20		

Gegevens verzameld in samenwerking met verschillende ondernemers uit de sector

⁵ <https://www.bonaire.nu/2018/06/06/wiebes-tarief-drinkwater-op-bonaire-met-spoed-repareren/>

Waterzuivering: Kloaka-water

Sinds 2014 is het zo dat er op Bonaire een waterzuivering in gebruik is genomen waarbij rioolwater gezuiverd wordt tot gerecycled water dat geschikt is voor de irrigatie van een groot aantal (voedings)gewassen. Dit water bevat bovendien nog nuttige mineralen voor planten en is daarnaast niet te zout. Met de nodige voorzieningen waarbij de eetbare plantendelen niet in direct contact komen met dit water is er prima mee te werken. Er zijn tal van plaatsen op de wereld waarmee op deze manier succesvol voedsel wordt verbouwd. Op o.a. buureiland Curacao wordt dit al jaren gedaan.

Per dag wordt er gemiddeld zo'n 700 m3 water gezuiverd. Dit water wordt nu niet of nauwelijks gebruikt. Daar zijn 3 redenen voor;

1. Het retourleidingstelsel naar de 'leveranciers' van dit water is nog niet op orde;
2. Op het LVV terrein is de afname door al jarenlang geringe landbouwactiviteiten erg laag;
3. Het overblijvende water wat bedoeld is om uit te leveren met WEB-trucks is voor het WEB niet eenvoudig, daar er onvoldoende trucks zijn de hoeveelheid water weg te brengen naar de verschillende kunukero's. Op dit moment staat de enige truck zelfs stil. De capaciteit van deze truck (vullen en lossen) is ca. 35 m3 per dag.

Op dit moment wordt al maanden lang water in een meertje gepompt waar STINAPA Bonaire inmiddels rondleidingen verzorgt voor vogelliefhebbers. Hiervoor was het water echter niet zozeer bedoeld.

Gegevens verzameld in samenwerking met verschillende ondernemers uit de sector

Energie

Om te kunnen starten in de agrarische sector dient er een vorm van energie aanwezig te zijn. In veel gevallen is er geen stroom op locatie en dient dit aangelegd te worden. Dit gebeurt door WEB Bonaire N.V. De kosten voor de aanleg zijn aanzienlijk en wegen nauwelijks op tegen het rendement van deze investering.

Het gebruik van zonnepanelen of windenergie is een reële optie, maar aangezien de landbouwgebieden een afgelegen ligging hebben is de kans op diefstal groot. Daarnaast is de investering groot voor een startend bedrijf.

Huidige bottlenecks

De reden dat er op dit moment nog geen primaire sector is ontwikkeld is grotendeels toe te schrijven aan de overheid van Bonaire. Wanneer je het LVV-terrein ziet, waar dagelijks 700m3 water wegstroomt, waar grond genoeg is om serieus aan de slag te gaan en waar jaarlijks ruim 900.000 USD in wordt geïnvesteerd (in de afdeling LVV), dan vraag je jezelf af waarom deze sector niet van de grond komt? En waar blijft al dat geïnvesteerde geld?

Daarnaast zijn er al vele ondernemers geweest die vanuit bestaande bedrijven of stichtingen (in Nederland of elders) hun kennis en kunde hebben aangeboden aan het eiland. Deze ondernemers zijn in veel gevallen ook bij de KvK langsgekomen, allemaal met een vergelijkbaar verhaal. De overheid (de diverse bestuurscolleges) belooft van alles, maar komt haar afspraken niet na. Er worden kosten gemaakt, producten ontwikkeld, kennis gedeeld en uiteindelijk wordt er niets mee gedaan. Uitermate schadeloos voor het eiland, destructief voor het algemeen belang en het te bereiken doel. Ondernemers verlaten uiteindelijk het eiland met hoofdpijn en nemen hun verlies voor lief.

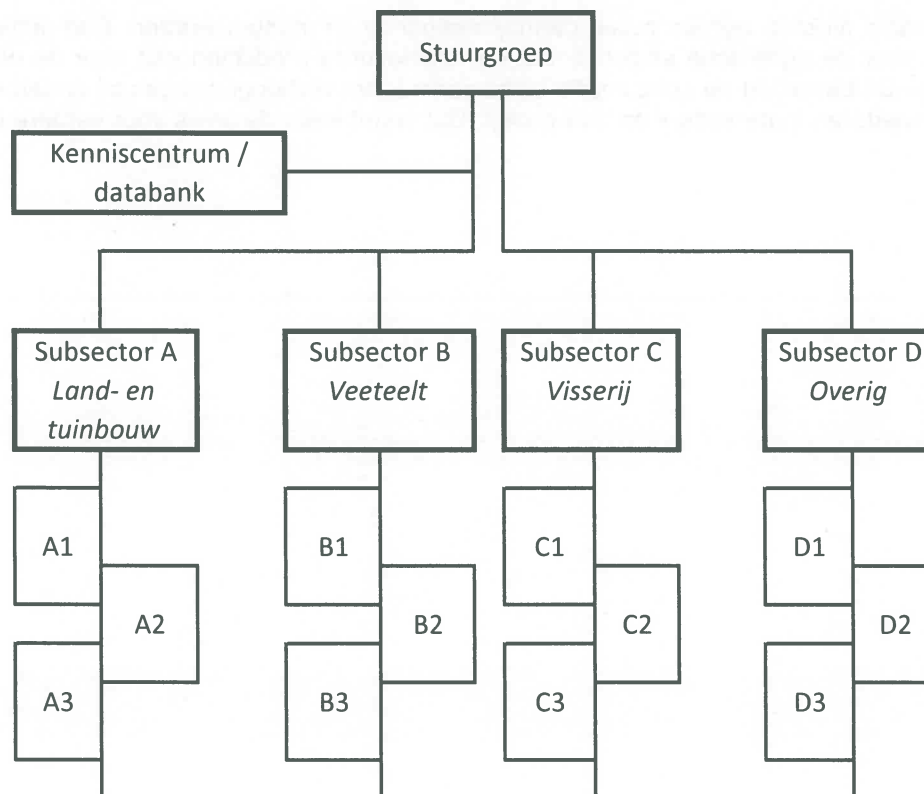
Er is een beleidsplan voor de ontwikkeling van deze sector, helaas zie je in de praktijk daar bijzonder weinig van terecht komen. Er wordt gewezen naar de plannen, maar geen uitvoer aan gegeven. Het Bestuurscollege is (uitsluitend) bezig met korte termijn politiek, het ambtenarenapparaat is wanhopig op zoek naar richting en er ontbreekt op veel plekken een kundige aanpak van de grote problemen waar een klein eiland mee worstelt.

De tarieven die WEB Bonaire N.V. in rekening brengt zijn marktconform, gebaseerd op de kosten die gemaakt moeten worden. Deze kosten zijn veel te hoog voor een kleine (startende) sector om terug te verdienen. Voor het ontwikkelen van een belangrijke sector als deze is een integrale aanpak nodig. De

Bijlage 1. Randvoorwaarden voor succesvolle structuur Agrarische sector

kosten die gemaakt moeten worden zullen daarbij meegenomen moeten worden. Een gunstig tarief zou er moeten zijn voor de agrarische sector, zodat de opgeleverde producten niet voor de hoofdprijs weg hoeven te gaan. Dit bevordert de consumptie bij bewoners, het verhoogt marges bij ondernemers die dit weer kunnen investeren in personeel en hun bedrijf. Dat vormt weer de basis voor verdere economische ontwikkeling.





Stuurgroep:

De stuurgroep bestaat uit 3 organisaties: OLB (1 pers), Rijk (1 pers) en KvK (1 pers). Deze stuurgroep overziet het geheel (sector) en bekijkt welke randvoorwaarden er nodig zijn om te komen tot de inrichting van de sub-sectoren. Daarbij is gedeelde kennis een belangrijke voorwaarde. De stuurgroep gaat niet over inhoudelijke kennis noch besluit zij of een bedrijf wel of niet geschikt is om te kunnen opereren binnen een sub-sector.

Kenniscentrum / Databank:

Deze is essentieel voor de opbouw en duurzaamheid van de agrarische sector. Valt onder toezicht van de Stuurgroep en in beheer bij een organisatie / bedrijf. Technologie en kennis worden opgeslagen en kunnen worden gebruikt door nieuwkomers. Doel is om te komen tot ontwikkeling van nieuwe ondernemingen die vanuit samenwerking de (sub)sector sterker maken

Subsectoren A, B, C, D (enz)

Een aantal sub-sectoren die als voorbeeld dienen. Iedere sub-sector vormt een samenwerkingsverband om kennis en kunde, materialen, grondstoffen, etc te kunnen delen met elkaar. Iedere sub-sector wordt inhoudelijk opgezet door een inhoudsdeskundige die wordt benoemd door de Stuurgroep. Deze inhoudsdeskundige zal als projectleider gaan praten met partijen die geïnteresseerd zijn om binnen deze sub-sector te gaan ondernemen. De projectleider zal voor zijn/haar sub-sector inzichtelijk maken wat er nodig is aan randvoorwaarden. Na oprichting kan de projectleider plaatsmaken voor een bestuur of iets soortgelijks die algemene zaken binnen de sub-sector regelt en communiceert met de Stuurgroep voor algemene zaken.

Bedrijven A1, B2, C3, D1 (enz)

De bedrijven die binnen de sub-sector opereren en door samenwerking zorgdragen voor een krachtige sector. Verkoop van producten aan lokale markt, horeca en toeristen.